

Karin Beate Höpp (Berlin)

Hogyan tanítsuk a magyar emigráns irodalmat?

Berlini tanítványaimnak

„Hogyan tanítsuk a magyar emigráns irodalmat?” helyett előadásom címe az is lehetne, hogy „Hogyan tanítunk magyar emigráns irodalmat?” vagy, ami még fontosabb: „Mit tanulhatunk a magyar emigráns irodalomtól?” De először is: „Érdemes-e egyáltalán magyar emigráns irodalmat tanítani?” Előadásom során főképpen ez utóbbi kérdésre szeretnék válaszolni.

Most inkább ne térjünk ki arra, mit értsünk „emigráns irodalom” alatt. Itt konkrétan az úgynevezett „nyugati magyar irodalomról” van szó.¹

Előadásomban egy példa alapján szeretném megmutatni, mennyi mindent adhat nekünk a nyugati magyar irodalom, különös tekintettel a kapcsolattörténetre. A szöveg, amelyről beszélni szeretnék – *Szabó Zoltán: Magyar író Angliában* –, 1978-ban elhangzott a BBC magyar adásában, egy olyan műsorsorozat részéül, amelyben Angliában élő írók arra válaszolnak, hogy „Miért éppen Anglia?” és „Mit jelent a magyar írónak a kétnyelvűség?”² Szabó Zoltán szövege könyv formában kétszer is napvilágot látott, 1984-ben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem egyik Szabó Zoltán-kötetében, és 1987-ben a *Két dióhéj* c. antológiában.

De ki is volt ez a Szabó Zoltán? Tanítványaimnak, a berlini Humboldt egyetem magyar szakos hallgatóinak aligha hányhatjuk szemére, ha nem tudják. Tehát nézzük meg, mit írnak róla a kézikönyvek:

Először is vegyük szemügyre az 1977-ben megjelent német nyelvű, *Klanczay Tibor* szerkesztette *Handbuch der ungarischen Literatur* c. művet. Az index arra utal, hogy Szabó Zoltánról egyetlenegyszer, a 492. oldalon esik szó. Ott, a *Veres Péterről* szóló szakaszban, a következőket olvassuk:

„In den dreißiger Jahren entfaltet die Volkstümpler eine breite soziographische oder sogenannte Dorfforschungsliteratur, daraus folgte, daß in ihrem Lager nur eine streng objektive Wirklichkeitsdarstellung gelten konnte. Einige unter ihnen, zum Beispiel Ferenc Erdei, Imre Kovács und Zoltán Szabó, verzichteten auf eine eigentliche Belletristik; andere wiederum waren nur Erzähler, so Pál Szabó und Áron Tamási.”⁴

Vagyis:

„A harmincas években a népi írók széleskörű szociográfiai vagyis úgynevezett falukutató irodalmat műveltek, amiből következett, hogy táborukban csak szigorúan objektív valóságábrázolás érvényesülhetett. Némelyikük, mint például *Erdei Ferenc*, *Kovács Imre* és *Szabó Zoltán*, a tulajdonképpeni szépirodalomról lemondott; mások pedig csak elbeszélők voltak, így *Szabó Pál* és *Tamási Áron*.”

Aki még angolul is tud, *Czigány Lóránt* irodalomtörténetében találhat kétoldalnyi összefoglalót.⁵ A rendelkezésünkre álló magyar nyelvű szakirodalom köréből a következőket kell említeni: *A magyar irodalom története 1945-1975* c. mű 1982-ben megjelent IV. kötete másfél oldalon közli a legfontosabb adatokat.⁶ Ezen kívül *Bélládi Miklós*, *Pomogáts Béla* és *Rónay László* a nyugati magyar irodalomról szóló irodalomtörténeti áttekintésében részletesebb adatokat találunk.⁷ Ennél is terjedelmesebb információ pedig *Czigány Lóránt* írásában, *Szabó Zoltán Terepfelverés* c. kötete bevezetőjében található.⁸

Berlini szemináriumunkban megelégedtünk azzal, hogy egyik résztvevőnk a Bélládi - Pomogáts - Rónay-féle összefoglalás alapján előadta a leglényegesebb adatokat. Aztán a szövegre tértünk.

A berlini Humboldt egyetemen folyó hungarológus-képzés legerősebb oldalainak egyike szerintem az, hogy a diákok már viszonylag korán megismerkednek a műfordítás problémaival. Így hozzáfogtunk *Szabó Zoltán* szövegéhez, azzal az alapelvvel, hogy: „Mi lenne, ha ezt most lefordítanánk – mármint németre?” Felosztottuk a szöveget, mindenki kapott egy-két bekezdést, otthon előkészítettük és közösen megvitattuk.

Az irodalmi kapcsolatok szempontjából három jelenséggel állunk szemben, ami némi nehézséget okoz az olvasónak is, meg a műfordítónak is:

1. A szerző magyar nyelvű irodalmi alkotásból idéz.
2. A szerző olyan műből idéz, ami eredetileg nem magyarul van írva.
3. A szöveg irodalmi utalásokat tartalmaz.

Az első pontot illusztrálja, hogy *Szabó Zoltán* *Petőfi Sándort* idézve azt írja:

Európa csendes, újra csendes,
elzúgtak forradalmi...⁹

Ez a vers Magyarországon közismert. De miként bánjon vele a műfordító? Most nézze meg, elődei hogyan fordították *Petőfit*? Például *Martin Remané*:

Europa schweigt schicksalsergeben,
Revolution – wen kümmert's noch?¹⁰

Természetesen, van aki ezt a módszert túlzásnak érzi. Szóval: Fordítsuk le ezt a *Petőfi*-idézetet, mintha mi lennénk az elsők, akik e költői kijelentés német változatát készítik.¹¹

A második pont az, ami eléggé munkaigényesnek bizonyult: a nem magyar nyelvű szerzők idézetei. Vegyük például Szabó Zoltán idézetét *Alekszandr Ivanovics Herzen* emlékirataiból. Szabó Zoltánnál olvassuk:

„Schol másutt nem élhettem volna olyan remeteéletet, amilyenre London alkalmat adott...”¹² Ha ezt a mondatot németre fordítjuk, a negáció meg a (németül e mondatban szükséges) conjunctivus miatt igen nehézkes szerkezetet alakítunk ki – annál is inkább, mivel egy 19. századi író nyelvét tükrözzük. De nézzük meg az eredetit: Такого отшельничества я нигде не мог найти, как в Лонгоне...

Így már sokkal egyszerűbb. És Hertha von Schulz 1962-ben megjelent fordításában:

Ein solches Einsiedlerleben wie in London hätte ich nirgends sonst führen können...

Szabó Zoltán Orwell-idézeteit elemezve hasonló eredményekre jutottunk.¹³

A harmadik pontot illetően csak két példát szeretnék felidézni:

„[...] írói pályámnak volt egy magyarországi szakasza, és ezt egy másik, merőben más, tőle elkülönülő angliai szakasz követte, s hogy az egykori doveri átkelés napja jelzi, hogy a kettő közt hol a választóvonal.” (Az én kiemelésem.)¹⁴

Cs. Szabó László úti beszámolóját nemigen ismerik a német diákok.¹⁵ De ha ismernék is, nehéz lenne eldönteni, hogyan fordítsuk le. Első ízben egyik tanítványom a *Kanalüberfahrt*-ot javasolta, majd lett belőle *Überfahrt nach Dover*.¹⁶

Második példám: Szabó Zoltán leírja első angliai benyomásait, egyebek között azt is, hogy: „Wiltshire zöld legelő mezőin tikkadt birkanyájak legelésztek.”¹⁷ A magyar ember azonnal ráismer a Toldi I. énekére:

Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,

Tikkadt szőcskenyájak legelésznek rajta;¹⁸

Itt is döntse el a fordító, érdemes-e a meglévő Toldi-fordításokat felhasználni. Említeném például *Gustav Engel* 1935-ben megjelent Toldiját:

Sengend brennt die Sonne auf die kahle Heide,

Heupferdchen verschmachtend, sind auf ihr zur Weide,¹⁹

Sajnos – mivel se Arany János műve, se Gustav Engel nyelve nincs jelen a mai német köztudatban, ez az allúzió fordításunkban szükségszerűen elvész.

Szabó Zoltán szövege számos olyan gondolatot tartalmaz, ami részletesebb elemzésre szorul, így például ha azt mondja: „[...] az az ankét arról, hogy miért maradtak magyar írók Angliában, egy másikkal volna kiegészítendő, amelyben angol írók vallanak arról, hogy miért nem volt maradásuk Angliában...?”²⁰

Ha ezt a kérdést megvizsgáljuk, kényszerűen visszatérünk arra a kérdésre is, hogy mi az „emigráns irodalom” illetve „száműzött irodalom”, összevetve

a hazájukon kívül élő írók műveivel. Szabó Zoltán szövegében még általánosabb kérdésekről is esik szó. Arról, hogy miért, illetve kinek ír, a következőket mondja: „Író az olyan ember, aki ír, de nem mindenki író, aki ezt teszi. S az író, amikor ír: nem olvasónak ír. Nem utókornak ír. Nem is saját magának ír. Az író a papírra ír...”²¹

Nagyon sajnálom, hogy a német felsőoktatási rendszer nem nyújt lehetőséget arra, hogy egy irodalmi szemináriumon belül felkérjem a tanítványaimat, hogy többoldalas esszét írjanak arról, mit jelent ez a kijelentés, hogyan értékeljük, stb. A BBC ankétje során mások is nyilatkoztak. Szabó Zoltán szövege mellett külön figyelmet érdemel Cs. Szabó Lászlóé is.²²

Irodalmi szemináriumunk során természetesen nem csak Szabó Zoltán szövegét olvastuk. A szeminárium egyik célja viszont igenis az volt, hogy a hallgatók megismerkedjenek az emigráns író, illetve az emigráns irodalom sajátos helyzetével. Bevezetőül *Sárközi Mátyás* egyik publicisztikai írása szolgált: „Minden szebb, ha süt a nap”.²⁴ Költők önvallomásaival is megismerkedtünk *Gömöri György* és *Bakucz József* példája révén.²⁴ *Határ Győző: Istenhözad emigráció* c. elméleti írásának megvitatására sajnos időhiány miatt már nem kerülhetett sor.²⁵

Ha tanítványaim még bírják, a következő szemeszterben rövid (emigrációs) szépprózai szövegeket fogunk olvasni.

Befejezésül hadd mondjam meg, hogy magyar – illetve finnugor, illetve uralisztika – szakos diák koromban úgy tapasztaltam, hogy a nyugati magyar irodalom mindig afféle mostohagyerek volt. És ha valaki nem hinné el, hogy lehetséges meg érdemes is egy fél éven át – mondjuk hetente egyszer – kizárólag nyugati magyar irodalommal foglalkozni, akkor nézzen Berlin felé, mert ott találjuk a bizonyítékot.

Jegyzetek

- 1 A „Nyugati magyar irodalom” fogalmáról vö.: Béládi Miklós, S. Benedek András et al.: *A magyar irodalom története 1945-1975. IV. A határon túli irodalom*. Szerk. Béládi Miklós. Budapest, 1982. 327.

Béládi Miklós: „Bevezetés a nyugati magyar irodalomba. Vázlat.”

Béládi Miklós: *Válaszlatok*. Budapest, 1983. 445- 495. Uo. 499-451.

Béládi Miklós, Pomogáts Béla, Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*. Budapest, 1986. 15-17.

- 2 „Magyar író Angliában. Szabó Zoltán.” *Kaleidoszkóp*. BBC Magyar adás, 1978. március 10.

- 3 Szabó Zoltán: „Magyar író Angliában.” Szabó Zoltán: *Ősök és társak*. A válogatásban közreműködött és a szöveget gondozta Czigány Lóránt. Bern, 1984. 7-12.
---: „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj. Nyugat-európai és tengerentúli magyar prózairók*. Vál. és szerk. Berkes Erzsébet, Rónay László. Budapest, 1987. 7-13.
- 4 Nemeskürty István, Orosz László et al.: *Handbuch der ungarischen Literatur*. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1977. 492.
- 5 Czigány Lóránt: *The Oxford history of Hungarian literature from the earliest times to the present*. Oxford, 1984. 392- 393. Vö. 478.
- 6 Béládi, S. Benedek et al.: *A magyar irodalom története 1945-1975. IV. Op. cit.* 385-386.
- 7 Béládi, Pomogáts, Rónay: *A nyugati magyar irodalom 1945 után. Op. cit.* 129-137.
- 8 Czigány Lóránt: „Homo politicus.” Szabó Zoltán: *Terepfelverés*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Czigány Lóránt. Bern, 1987. 5-37.
Újraközlés: Czigány Lóránt: *Gyökértelen, mint a zászló nyele*. Budapest, 1994. 36-63.
- 9 Szabó, „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj, op. cit.* 9.
- 10 Sándor Petőfi: „Europa schweigt.” Ford. Martin Remané. Sándor Petőfi: *Gedichte. Auswahl*. Budapest, 1984. 78-79.
- 11 Eljárási módszerünkkel kapcsolatos vitánkban abban egyeztünk meg, hogy a döntő kérdés az, kinek és mi célból készítjük fordításunkat.
Vö.: Hans J. Vermeer: „Übersetzen als kultureller transfer.” *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung – zur Integration von Theorie und Praxis*. Szerk. Mary Snell-Hornby. /UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher, 1415./ Tübingen, 1986. 30-53.
- 12 Szabó, „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj, op. cit.* 8.

A teljes idézet: „Álmomban se gondoltam arra, hogy Londonban egy hónapnál hosszabb ideig maradjak. Csak lassan és fokozatosan eszméltem rá arra, hogy semmi értelme se volna innen bárhová más helyre mennem. *Sehol másutt nem élhettem volna olyan remeteéletet, amilyenre London alkalmat adott...* Aki tudja a módját annak, hogy meglegyen egyedül, annak nem kell félnie London szürkességétől és unalmától. Az élet itt, akár a levegő, árt a gyengének, a törekeny

embereknek, azoknak, akik támasztékot saját személyükön kívül keresnek, vagy annak, aki nem él meg kedveskedés, rokonszenv és figyelem híján.” (Az én kiemelésem. KH.)

Oroszul:

Alekszandr Ivanovics Herzen: *Byloe i dymy*. Leningrad, 1947.
(Az én kiemelésem. KH.)

Német fordításban: „Ich hatte nicht beabsichtigt, länger als einen Monat in London zu bleiben, aber allmählich begann ich einzusehen, daß es absolut zwecklos war, woanders hinzufahren – und wohin hätte ich auch reisen sollen? *Ein solches Einsiedlerleben wie in London hätte ich nirgends sonst führen können...* Wer es versteht, allein zu leben, der braucht die Londoner Langeweile nicht zu fürchten. Das hiesige Leben ist ebenso wie die hiesige Luft schädlich für den Schwachen, den Kränklichen, der einen Halt außerhalb seiner selbst sucht, der Freundlichkeit, Teilnahme, Aufmerksamkeit sucht...” (Az én kiemelésem. KH.)

Alexander Iwanowitsch Herzen: *Mein Leben*. Band 3. Ford. Hertha von Schulz. Berlin, 1962. 11-12.

Fordításelemzési szempontból érdemes Szabó Zoltán Orwell- idézeteit az 1990-ben Budapesten megjelent Orwell-kiadás szövegével összehasonlítani. Így pl.:

„Aki visszatér Angliába [...] 'azonnal elfogja az az érzés, hogy más a levegő, amit itt magába szív.'„

Szabó, „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj, op. cit.* 9.

„When you come back to England from any foreign country, you have immediately the sensation of breathing a different air.”

George Orwell: „England Your England.” *The Penguin essays of George Orwell*. Harmondsworth, 1984. 144-165. Uo. 145.

„Ha valaki bármelyik idegen országból hazatér Angliába, rögtön érzi, hogy más levegőt szív.”

Gecsényi Györgyi fordítása. George Orwell: „Anglia, ó Anglia!” *Az irodalom fűlszámolója: Válogatott esszék*. Vál. Takács Ferenc.

Budapest, 1990. 133-163. Uo. 136.

14 Szabó, „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj, op. cit.* 7.

15 Cs. Szabó László: *Dóveri átkelés. Nyugateurópai helyzetkép. /Válság és új élet./* Budapest, 1937.

- 16 Vö.: Czigány: *The Oxford history of Hungarian literature. Op. cit.* 479: „*Crossing at Dover*”.
- 17 Szabó, „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj, op. cit.* 10.
- 18 Arany János: „Toldi.” *Arany János költeményei.* Szerk. Vekerdy Tamás. Budapest, 1983. 775.
- 19 Johann Arany: *Toldi.* Ford. Gustav Engel. Budapest / Leipzig, 1935. 9.
- 20 Szabó, „Magyar író Angliában.” *Két dióhéj, op. cit.* 11.
- 21 *Ibid.*, 12.
- 22 Cs. Szabó László: „Magyar író Angliában.” *Új Látóhatár* 19 (1978) 297-307.
 Újraeközlés: „Magyar író Angliában. Válasz Siklós Istvánnak.” Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban.* Bern, 1982. 228-238.
 Cs. Szabó László műsora 1978. március 29-én elhangzott a BBC magyar adásában.
 A sorozat további műsorai:
 - Czigány Lóránt: 1978. február 7.
 - Gömöri György: 1978. február 27.
 - Sárközi Mátyás: 1978. március 17.
 - Mikes György: 1978. április 9.
 - Kabdebó Tamás: 1978. június 10.
 Ez a lista nem teljes.
- 23 Sárközi Mátyás: „Minden szebb, ha süt a nap.” *Európai utas* 4 (1993) 4: 78-79.
- 24 Gömöri György: „[Naponta nyelvet – álarcot cserélek.]” Gömöri György: *Búcsú a romantikától. Válogatott versek.* Budapest, 1990. 5.
 Bakucz József: „Nyelv.” *Az embernek próbája. Emlékkönyv. Kiadja a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára.* Amszterdam, 1976. 83.
- 25 Határ Győző: „Istenhozzád emigráció.” *Nyugati magyar irodalom. Tanulmányok. Kiadja a Hollandiai Mikes Kelemen Kör.* Amszterdam, 1976. 57-75.